

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/zydzi/65829,David-Cesaraniego-obraz-losow-Zydow-w-latach-1933-1949.html>

ARTYKUŁ

David Cesaraniego obraz losów Żydów w latach 1933-1949

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: MARTYNA GRĄDZKA-REJAK 20.04.2020

„Ta książka narodziła się z obawy przed rozdźwiękiem między, z jednej strony, odwołaniami do Holokaustu w kulturze masowej, edukacji i jego upamiętnianiu a – z drugiej – odkryciami badaczy różnych dyscyplin, działających w obrębie

struktury akademickiej i poza nią.”

Tak pisał David Cesarani we wstępie do swojej książki, monumentalnego dzieła poświęconego zagładzie europejskich Żydów. Jego zdaniem problem wspomnianego już rozdzwięku między kulturą masową, a badaniami nad Zagładą dotyczy głównie ostatniego dwudziestolecia: „po wysypie rozpraw naukowych, jaki nastąpił po zakończeniu zimnej wojny i otwarciu archiwów w Europie Wschodniej”. Praca ta stanowi podsumowanie badań prowadzonych przez Autora przez niemal całe życie i ma na celu nie tylko syntezę tytułowej problematyki, ale także rozprawienie się z wieloma mitami, jakie narosły wokół tego tematu.

Ostatnia praca historyka

David Cesarani był brytyjskim historykiem o żydowskich korzeniach. Jego zainteresowania badawcze oscylowały wokół historii Żydów i państwa Izrael. Zasłynął jako badacz Zagłady. Cesarani pracował jako wykładowca na uniwersytetach w Leeds, Londynie (Queen Mary, University of London oraz Royal Holloway) i Southampton (University of Southampton). Był również pracownikiem Wiener Library, największej brytyjskiej biblioteki gromadzącej materiały dotyczące Holokaustu. Współwydawca czasopisma „Patterns of Prejudice”. W swoim dorobku ma liczne książki autorskie oraz prace pod redakcją i artykuły. Jest autorem m.in. biografii Adolfa Eichmanna. Ostatnia praca, którą napisał to *Ostateczne rozwiązanie. Losy Żydów w latach 1933-1949*. Cesarani zmarł w 2015 r. Przed śmiercią zdążył jeszcze ukończyć maszynopis tej książki, nie doczekał jednak jej publikacji. W trakcie prac wydawniczych wątpliwości redakcyjne konsultowali prof. Richard J. Evans i prof. Andras Bereznayow. Oni też pomagali w przygotowaniu map do publikacji.

O ile zastrzeżeń nie budzi początkowa cezura wskazana przez Autora, czyli rok 1933 – początek władzy Hitlera w III Rzeszy, to już rok 1949 jako zakończenie pracy dotyczącej Zagłady, stanowi zabieg nietypowy. Tym bardziej, że w zasadzie Cesarani niewiele miejsca poświęcił wydarzeniom po zakończeniu II wojny światowej.

Niestety, stanowią one jeden z problematycznych elementów recenzowanej książki. Na przykład z pierwszej z nich, przedstawiającej Europę Środkową we wrześniu 1940 r. czytelnik może dowiedzieć się, że już wówczas funkcjonowało getto w Krakowie, a w rzeczywistości dzielnicę tą utworzono dopiero w marcu 1941 r. Ponadto Nisko, na którym to obszarze Niemcy planowali zgromadzić część społeczności żydowskiej i stworzyć rezerwar taniej siły roboczej, zakwalifikowano jako „obóz koncentracyjny”. Jest to mylące w kontekście tego, czym według terminologii były obozy koncentracyjne i klasyfikacji do nich takich miejsc jak KL Auschwitz, KL Lublin, KL Plaszow etc. Niejasno zostały również oznaczone granice Generalnego Gubernatorstwa. Na kolejnej mapie, prezentującej zasięg niemieckiej okupacji Europy w grudniu 1941 r., oznaczono miejsca zagłady, które wówczas jeszcze nie funkcjonowały. We wskazanym okresie zaczynał działać obóz zagłady Kulmhof w Chełmnie n. Nerem, próby masowego uśmiercania prowadzono też w KL Auschwitz. Tymczasem z mapy wynika, że zarówno te dwa miejsca pełniły już rolę obozów zagłady, jak też działały Treblinka, Sobibór, Bełżec i Majdanek, czyli obozy „Akcji Reinhardt”. Tymczasem sama „Akcja Reinhardt” była realizowana od połowy marca 1942 r., a miejsca kaźni takie jak Sobibór, czy Treblinka uruchomiono w kolejnych miesiącach. Autorzy mapy nie oznaczali też miejsc aktywności *Einsatzgruppen* (z pewnymi wyjątkami np. wskazaniem Babiego Jaru). Liczba tych miejsc jest tak duża, że być może nie chciano zaciemniać czytelności mapy. Niemniej można było spróbować opracować oddzielną mapę ukazującą choćby zasięg działalności poszczególnych grup, czy najważniejsze miejsca zbrodni. Ponownie niezbyt czytelne są granice Generalnego Gubernatorstwa, w tym okresie poszerzonego o dystrykt Galicja.

Willa w Wannsee (Berlin), gdzie 20 I 1942 r. Niemcy podjęli decyzję o przeprowadzeniu fizycznej likwidacji narodu żydowskiego. Fot.: Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz

Recenzowana książka składa się z ośmiu części, poprzedzonych wstępem i prologiem, a zwieńczonych epilogiem i podsumowaniem. Zasadniczą jej treść rozpoczyna rozdział poświęcony zdobyciu władzy przez Hitlera i NSDAP w Niemczech w 1933 r. Autor koncentruje się na wydarzeniach politycznych tego roku i ich wpływie na społeczeństwo niemieckie. Kolejny rozdział odnosi się do polityki wobec Żydów w III Rzeszy

prowadzonej w latach 1934–1938. Cesarani śledzi kolejne kroki prawne, od bojkotu antyżydowskiego, przez ograniczenia w dostępie do poszczególnych zawodów, ustawy norymberskie, aż po wydarzenia schyłku lat 30. XX wieku. W trzeciej części skupia się na zajściach pogromowych w listopadzie 1938 r. oraz ich konsekwencjach. Rozdziały od czwartego do ósmego dotyczą wydarzeń II wojny światowej. W kolejnych częściach Cesarani analizuje różne aspekty poszczególnych jej etapów, poczynając od wydarzeń z lat 1939-41, przez operację Barbarossa i pierwsze miesiące wojny sowiecko-niemieckiej, bada przebieg „ostatecznego rozwiązania” w 1942 r., a także koncentrując się na sytuacji w latach 1944-1945.

Jedną z ważniejszych tez książki jest ta ukazująca brak konsekwencji w działaniach Niemców i konkretnego planu tzw. ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej po wybuchu II wojny światowej. Cesarani wskazywał na różne etapy konstruowania jego założeń, od pomysłów deportacji Żydów na Madagaskar, w okolice Niska, czy za Ural, po decyzję podjętą w połowie 1941 r. o ich wymordowaniu.

O ile zastrzeżeń nie budzi początkowa cezura wskazana przez Autora, czyli rok 1933 – początek władzy Hitlera w III Rzeszy, to już rok 1949 jako zakończenie pracy dotyczącej Zagłady, stanowi zabieg nietypowy. Tym bardziej, że w zasadzie Cesarani niewiele miejsca poświęcił wydarzeniom po zakończeniu II wojny światowej. W kilku komentarzach odniósł się do kwestii obozów dla dipisów, wymierzania sprawiedliwości sprawcom, pozyskiwania świadectw okupacyjnych wydarzeń, a także powojennego antysemityzmu wyrażającego się m.in. w pogromach. Wzmiankował również o powojennych migracjach ocalałych, jak też o działaniach zmierzających do utworzenia państwa Izrael. W kontekście emigracji, analizował sytuację w różnych europejskich krajach. Z lektury książki wynika jednak, że cezura końcowa w tytule mogłaby zamknąć się na 1945 r., zaś opis powojennych wydarzeń, przesunięty do schyłku lat 40. XX nie musiałby mieć w nim odzwierciedlenia i pozostać jedynie w epilogu. Tym bardziej, że trudno porównywać okres sprawowania władzy przez nazistów w III Rzeszy i prowadzoną przez nich antyżydowską politykę, drogę do „ostatecznego rozwiązania” realizowaną w trakcie wojny, z wydarzeniami okresu powojennego, nawet jeśli obfitował on w antysemickie wydarzenia.

Przede wszystkim, i bez apologizacji, o Żydach

Ważnym celem, jaki stawiał sobie Autor jest dekonstrukcja niektórych z dotychczasowych ustaleń dotyczących Zagłady. Cesarani podkreślił przy tym, że skupia się przede wszystkim na ofiarach, co odróżnia jego książkę od innej monumentalnej publikacji dotyczącej Holokaustu – pracy Raula Hilberga, „Zagłada europejskich Żydów”. Autor zaznaczył:

„Niniejsza praca również dąży do tego, by stać się „zintegrowaną historią”, ale skupia się, przede wszystkim, i bez apologizacji, na Żydach. Próbuje też podważyć tradycyjne koncepcje i periodyzację, które do tej pory stanowiły szkielet konstrukcji dziejów Holokaustu”.

Zagłada Żydów węgierskich: w drodze do komór gazowych w niemieckim KL Auschwitz-Birkenau. Fot. z zasobu IPN

Jedną z ważniejszych tez książki jest ta ukazująca brak konsekwencji w działaniach Niemców i konkretnego planu tzw. ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej po wybuchu II wojny światowej. Cesarani wskazywał na różne etapy konstruowania jego założeń, od pomysłów deportacji Żydów na Madagaskar, w okolice Niska, czy za Ural, po decyzję podjętą w połowie 1941 r. o ich wymordowaniu. Nowum jego pracy polega na uwzględnieniu kontekstu wojskowego:

„ponowna ocena faktów wykaże, że ignorując wojnę, historycy Holokaustu przeoczyli najważniejszy czynnik, który determinował los Żydów – ważniejszy niż antysemityzm Hitlera. Nienawiść do Żydów stanowiła istotny

element tożsamości Hitlera, ale on sam postrzegał siebie jednocześnie jako wojownika”.

Na tle kolejnych kampanii wojskowych, jednych zakończonych sukcesem, innych klęskami, Cesarani odtwarza politykę Zagłady w poszczególnych krajach. Jako jeden z przykładów, w którym konieczność militarna napędziła antyżydowską politykę ukazując deportacje Żydów z Węgier późną wiosną i latem 1944 r.

Potencjał, jaki tkwi w książce Cesaraniego to jej przekrojowy i porównawczy charakter. Na ponad tysiącu stronach Autor stworzył kompendium wiedzy dla osób zainteresowanych problematyką Zagłady i mechanizmami funkcjonowania III Rzeszy. Z niektórymi opiniami, czy wywodami można polemizować, ale nie zmienia to faktu, że recenzowana książka zawiera szereg informacji o kolejnych antyżydowskich działaniach i etapach Zagłady. Nie jest to jednak wyliczanka faktów, miejsc, dat i osób, a fachowo opracowany zasób wiedzy o przyczynach, przebiegu i konsekwencjach poszczególnych decyzji, czy zdarzeń. Analizując debatę wokół tytułowej problematyki można zauważyć, że w ostatnich latach opinię publiczną szczególnie elektryzują ustalenia odnoszące się do postaw ludności państw Europy ogarniętej wojną wobec rozgrywającej się obok nich Zagłady. Wyrazem zainteresowania tą tematyką są nie tylko publikacje książkowe, ale też wystawy, czy filmy. Akurat ten aspekt Zagłady nie jest mocno eksponowany na kartach książki Cesaraniego, ale uważna lektura pracy pozwala i tutaj znaleźć interesujące wątki, a co szczególnie cenne, uzmysłowić sobie w jakich okolicznościach funkcjonowali skazani na śmierć Żydzi i ich nieżydowscy sąsiedzi w różnych europejskich krajach.

Atutem tej pracy jest również to, że może po nią sięgnąć zarówno badacz problematyki, jak też czytelnik znający tylko podstawowe fakty z tego zakresu. Klarowność wyводу, podparta obszerną kwerendą bibliograficzną (choć można byłoby ją uzupełnić o kilka najnowszych prac np. polskich historyków), pozwala na pogłębienie wiedzy o okupacyjnym doświadczeniu zarówno polskich, jak i europejskich Żydów.

Od czasu do czasu Autor odnosił się do współczesności, różnych form upamiętniania Zagłady oraz coraz mniejszego już grona świadków. Nie obawiał się przy tym krytycznie odnieść do pamięci tych osób i ukazać co

z tych opowieści historyk może wynieść dla siebie, a o czym musi pamiętać przy analizie świadectw:

„Banalne byłoby stwierdzenie, że jako ocalali nie reprezentują tego, co musiała przejść większość Żydów pod władzą nazistowską. Dokładniej rzecz, rachunek lat wskazuje na to, że w tamtych latach byli dziećmi, nastolatkami lub młodymi dorosłymi. Obserwowali dylematy dorosłych i mogą opowiedzieć, jak sprawy postrzegali ich rodzice, dziadkowie i starsi krewni, ale nie są w stanie przekazać, jak czuje się człowiek w średnim wieku w obliczu prześladowań i nienaturalnej śmierci. Mogą przekazać jedynie odbicie odczuć związanych z utratą domu, pracy, zdobywanych z wysiłkiem osiągnięć całego życia lub kilku pokoleń”.

I uwzględniając ten kontekst sam rzetelnie posługuje się w książce wspomnieniami świadków.

Jüdische Rabbiner [Z raportu
Jürgena Stroopa o likwidacji
niemieckiego getta dla Żydów w
Warszawie.] Fot. z zasobu IPN

W jednym z akapitów Cesarani wskazywał też na problemy, jakie w obecnych czasach towarzyszą debacie o Holokauście, nie tylko we wzmiankowanym kontekście relacji z przedstawicielami innych narodowości:

„Uroczystości upamiętniające, szczególnie te, w których uczestniczą ocalali, są tak zaplanowane, aby uniknąć drażliwych i spornych tematów. Omijają zjawiska skorumpowanego życia w getcie i moralnej degradacji współwięźniów. Unikają niewygodnej kwestii wymuszonej współpracy z niemieckimi władzami lub aktów zaplanowanej zemsty. Zachowują dyskretne milczenie nad przykładami dobrowolnego

dzieciobójstwa, seksualnego wykorzystania wśród Żydów, gwałtów, a nawet kanibalizmu. Wszystkie te rzeczy zdarzały się czasem w gettach, obozach, kryjówkach w miastach i leśnych schronieniach”.

Te problemy poruszane są w różnym stopniu na kartach książki, choć nie ulega wątpliwości, że dla gruntownego opisu codzienności w gettach i niemieckich obozach potrzebna byłaby oddzielna publikacja.

***

Praca *Ostateczne rozwiązanie. Losy Żydów w latach 1933-1949* Davida Cesaraniego, należy do tych książek, które zawartością, ujęciem i skrupulatną analizą podjętego tematu, zapewniły sobie miejsce w kanonie lektur. Jest to pozycja obowiązkowa dla każdej osoby zainteresowanej problematyką Zagłady. Atutem tej pracy jest również to, że może po nią sięgnąć zarówno badacz problematyki, jak też czytelnik znający tylko podstawowe fakty z tego zakresu. Klarowność wyводу, podparta obszerną kwerendą bibliograficzną (choć można byłoby ją uzupełnić o kilka najnowszych prac np. polskich historyków), pozwala na pogłębienie wiedzy o okupacyjnym doświadczeniu zarówno polskich, jak i europejskich Żydów. Być może publikacja ta stanie się inspiracją dla innych pasjonatów historii II wojny światowej do stworzenia podobnych, szczegółowych kompendiów dotyczących życia codziennego społeczności żydowskiej po wybuchu II wojny światowej, nim nadeszła Zagłada, a także analizę doświadczeń więźniów niemieckich obozów koncentracyjnych.

COFNIJ SIĘ